

מדעי הרוח

מסורת האוניברסיטאית האירופית, שקבעה מקום מרכזי בהשכלה הגבוהה לתחומים הנכללים היום במדעי הרוח (כגון פילוסופיה, הסטוריה, ספרות), עיצבה את האוניברסיטאות בעת החדשה – תחילה באירופה ובאמריקה ובעקבותיהן בשאר העולם ובכלל זה ישראל. מסורת זו התבססה על התפיסה שתחומים אלה עומדים ביסוד התרבות האנושית על כל גווניה, וכי העוסקים בהם מופקדים על שמירת נכסי

התרבות, העברתם ופיתוחם. הדיון האוניברסיטאי נסב אומנם גם על תרבויות שבהן היה כוח רב ותוקף למסורת ולסמכות, דתית או אחרת, אך המתודולוגיה האוניברסיטאית בכל תחומי מדעי הרוח הייתה ועודנה הומניסטית, רציונליסטית, ביקורתית ופתוחה לבדיקה, לתיקון ולחידוש. גישה ביקורתית-עצמאית זו הפכה את מדעי הרוח, בעיקר מאז ראשית העת החדשה, לעיסוק אינטלקטואלי חיוני בבנייתה של חברה אזרחית המעודדת את החברים בה (ולימים גם את החברות) לחשיבה עצמאית המאפשרת קבלת אחריות אישית וקיבוצית.

מרכזיותם של מדעי הרוח באוניברסיטאות בימי הביניים ובראשית העת החדשה התבטאה גם בכך שלעיתים נכללו בהם תחומים השייכים כיום לתחום המדעים (מתמטיקה או פיזיקה, למשל), ואילו תחומים אחרים (כמו רפואה או רוקחות) נתפסו לעיתים כתחומי עזר למדע הטהור (פילוסופיה, למשל). סדר עדיפויות זה התהפך מאז לחלוטין. התקדמות מדעית וטכנולוגית עצומה, רחבת היקף ומואצת הביאה לכך שתחומי המדע האחרים והטכנולוגיה (STEM) מועדפים היום בכל מערכות החינוך, ואילו מדעי הרוח נדחקו לשוליים, והם נתפסים, במקרה הטוב, כמקצועות ההשכלה הכללית, תפיסה המתבטאת בירידה ביוקרה, במספר בוגרי התארים (איור 11 בפרק "תמונת מצב") ובתקציבים. תופעה כלל-עולמית זו, שלא פסחה על ישראל, מוגדרת בשיח הציבורי כמשבר מדעי הרוח, והדיון בהשלכותיה מרחיקות הלכת (למשל, בקשר בינה לבין ההיחלשות הדרמטית של הדמוקרטיה הליברליות בעולם) חורג מהדו"ח הנוכחי. נציין רק שבשיח הציבורי הרווח היום, כאשר מדברים על משבר מדעי הרוח אין מתכוונים רק למהפך שחל במעמד הציבורי, אלא גם בשינוי אובייקטיבי שחל, לכאורה, בהם עצמם: בחשיבותם, ברלוונטיות שלהם לחברה וברמתם. זאת ועוד, אף שתמונת המשבר העולמי במדעי הרוח מבוססת בעיקר על נתונים בתחום החינוך וההוראה (כמו ירידה במספר הלומדים), בדיון על מצב מדעי הרוח באוניברסיטאות בדרך כלל

אין שיח המשבר מבחין בין הוראה למחקר. הדבר בולט בכמה מהדו"חות שהוקדשו לנושא בעבר, וכך גם הפתרונות שהציעו דו"חות אלה נגעו בעיקר לשיפור מצב מדעי הרוח בתיכונים או בלימודים לתואר הראשון.

ואולם המונח העברי מדעי הרוח, שהוא תרגום שאול מגרמנית, משקף תפיסה הרואה בעיסוק בתחומים אלה לא רק רכישת השכלה או הבנייה אזרחית, אלא גם מחקר לכל דבר, שהתנהלותו, מטרותיו והמדדים להצלחתו נקבעים באמות מידה מדעיות. על פי המודל האקדמי ההומבולדטיאני, הוראה אוניברסיטאית ומחקר אוניברסיטאי בכל התחומים כרוכים זה בזה: להוראה ולטיפוח תלמידים, בכל הרמות, יש חשיבות עצומה לא רק בהפצת הידע ובבנייתו של חברה משכילה, ולא רק בהבטחת העמדתו של דור המשך ראוי, אלא כהליך חשיבה הדדי המפרה מורים ותלמידים כאחד. מכיוון שהדיון במדעי הרוח מוטה זה שנים ובמידה גדלה והולכת להיבט של ההוראה, ינסה הדו"ח שלהלן לתקן הטיה זו ויבקש להאיר בעיקר את ההיבט המחקרי של מדעי הרוח.

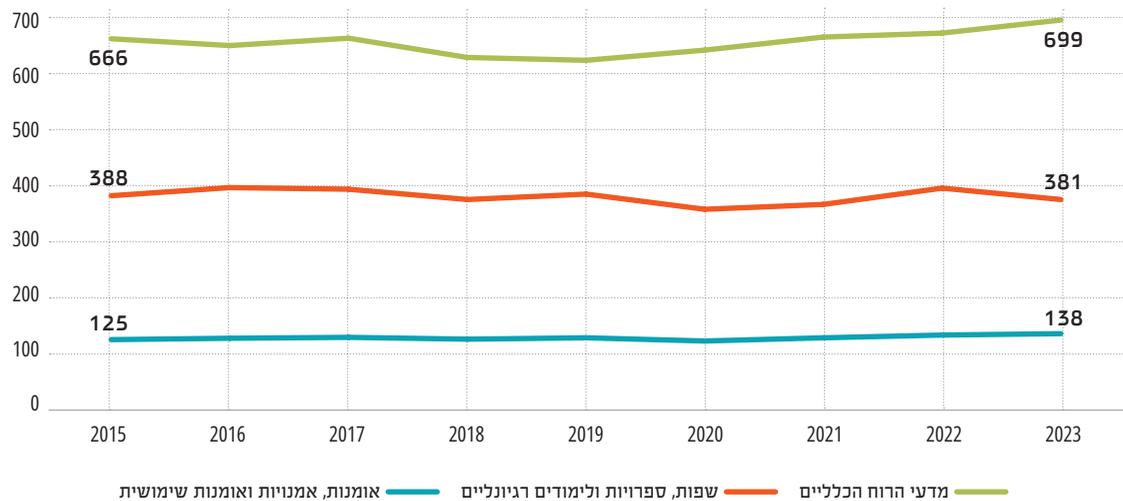
מטרת הדו"ח היא להציג תמונת מצב אקדמית-נושאת, ובעיקרה – מיצוב יחסי של מדעי הרוח בארץ ובעולם. נבקש לבחון את המחקר לפי אמות המידה המקובלות במדע: חיוניות (לעומת קפיאה על השמרים); חדשנות (לעומת שמרנות); מוניטין בין-לאומיים (לעומת קרנתות); ואופקי פיתוח. במידת האפשר נעיר גם על היבטים אחרים העשויים להשפיע על רמת המחקר ועל התפתחותו, כמו תשתיות תומכות מחקר, מידת הפתיחות והזמינות לאוכלוסיות שונות או הליכי קידום ומדדי מצוינות. כאמור לעיל, תפקידם המכריע של מדעי הרוח בקיומה ובטיפוחה של חברה אזרחית לא יידון בדו"ח הנוכחי, לא משום שתפקיד חיוני זה מוטל בספק, אלא להפך: משום שהוא ראוי בעת הזאת לדיון נפרד. הדו"ח יכלול כמובן גם תמונת מצב של העיסוק החינוכי-הכשרתי במדעי הרוח באוניברסיטאות ובמכללות, כפי שהוא בא לידי ביטוי בהיבטים שונים של הלימודים לתואר ראשון ושני (בוגר, ומוסמך שאינו מחקרי). הדו"ח יעסוק גם בהשלכות חינוכיות-חברתיות אחרות שיש לקידום מדעי הרוח (כפי שהדבר בא לידי ביטוי, למשל, בתחומי הפילוסופיה והארכאולוגיה, הנידונים להלן), אך בחרנו להתרכז בתמונת המצב המחקרית במדעי הרוח בארץ, כפי שהיא מתבטאת במספר הדוקטורנטים והחוקרים, בפרסומים ובמעמד הבין-לאומי. תחום החינוך וההכשרה להוראה, אשר נכלל בדוחות קודמים במדעי הרוח, לא יידון כאן, והועבר לדיון במסגרת מדעי החברה.

הדו"ח האחרון על מצב המדע בישראל, שהתפרסם בשנת 2022, התמקד בתקצוב ובמימון מדעי הרוח, במיומנות מחקר ובתשתיות מחקר, ולווה בכמה המלצות. להלן נחזור לבחון באיזו מידה יושמו המלצות אלה, ונוסיף עליהן.

הון אנושי, מימון ותקצוב

חברי סגל ועמיתי בתר־דוקטורט

כפי שמצוין בפרק "תמונת מצב" (איור 5), בשנת 2024 היו באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות בישראל בתחומי מדעי הרוח 2,047 חברי סגל בכיר, שהם כ-20% מכלל אנשי הסגל הבכיר בישראל. מספר זה משקף גידול מתון של 8% במספר אנשי הסגל במדעי הרוח משנת 2015, שבה היו 1,892 חברי סגל. יש לציין כי בעוד שבמכללות (שברובן לא נלמדים מדעי הרוח) ניכר גידול של 18% באנשי הסגל הבכיר משנת 2015, באוניברסיטאות היה באותה תקופה גידול של 3% בלבד.

איור 48. סגל אקדמי בכיר באוניברסיטאות במדעי הרוח

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

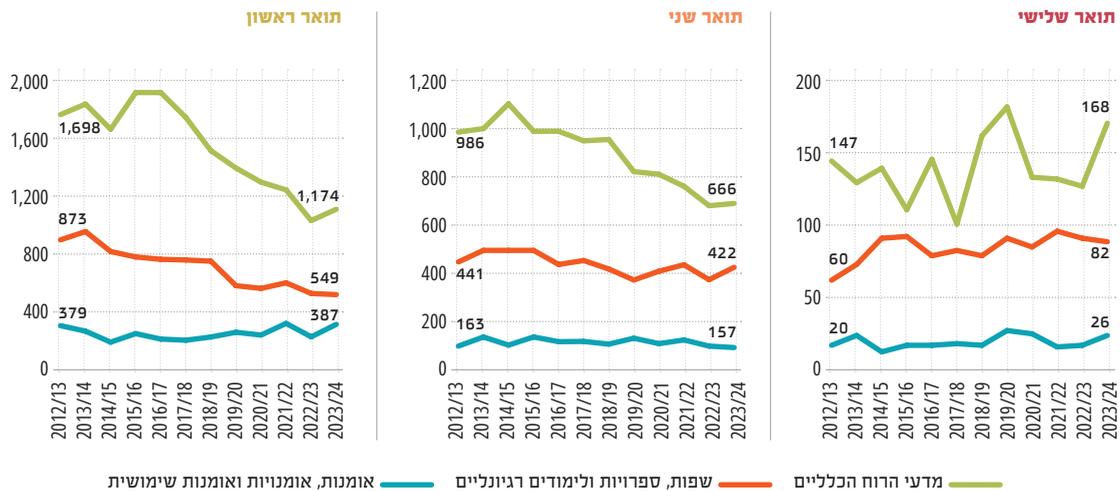
איור 7 בפרק "תמונת מצב" מראה כי הסגל הבכיר במדעי הרוח מבוגר יחסית. גיל ההצטרפות לסגל הבכיר עלה עם השנים, וייתכן שאפשר להבין תופעה זו על רקע מסלול ההכשרה המתארך במדעי הרוח, הדומה לזה שבמדעים הביולוגיים והפיזיקליים ובמדעי החברה. תופעה זו מוחרפת בשל הירידה במספר התקנים לחוקרים במדעי הרוח, הגורמת למעין צוואר בקבוק של מועמדים שממתינים לתקן (לעיתים קרובות בעבודות זמניות), עד שבסופו של דבר גם מי שמקבלים משרה, מגיעים לכך בשלב מאוחר יותר. מובן שהירידה במספר התקנים, למרות הירידה במספר הלומדים, משפיעה גם על היחס בין מספר אנשי הסגל ומספר הסטודנטים.

בשנת 2023 היו בישראל כ-311 עמיתי בתר־דוקטורט בתחומי מדעי הרוח, עלייה של כ-12% ביחס לשנת 2019 (לפני מגפת הקורונה). אולם יש לציין כי מאז שנת 2020 לא חל גידול ניכר במספר עמיתי הבת־דוקטורט במדעי הרוח (איור 9 בפרק "תמונת מצב").

54 בדוח של שנת 2022 נספרו במניין אנשי הסגל במדעי הרוח גם אנשי הסגל הבכיר מתחומי החינוך וההכשרה להוראה. בדוח זה סגל החינוך נמנה בתוך מדעי החברה.

סטודנטים ובוגרים

כפי שנראה באיור 11 בפרק "תמונת מצב", מספר הבוגרים בשנת תשפ"ג (2023/24) בתחומי מדעי הרוח היה: תואר ראשון – 3,709 סטודנטים (כ־6% מסך בוגרי התואר הראשון באותה השנה); תואר שני – 1,887 סטודנטים (כ־7% מסך בוגרי התואר השני באותה שנה); ותואר שלישי – 276 סטודנטים (כ־14% מסך בוגרי התואר השלישי באותה שנה – כפול מחלקם בתואר הראשון והשני). אפשר להתרשם כי בחלוקה לתחומי לימוד באוניברסיטאות (איור 49) ניכרת התייבבות ואף עלייה במספר בוגרי התארים במקצועות שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים וכן באומנות, אומנויות ואומנות שימושית. במדעי הרוח הכלליים ניכרת התייבבות ואף מגמת עלייה במספר בוגרי התואר השלישי, למרות הירידה במספרם בתואר הראשון והשני.

איור 49. מספר בוגרי התארים במדעי הרוח באוניברסיטאות לפי תת-תחומים ולפי תואר, תשע"ב-תשפ"ד (2012/13-2023/24) מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מימון ותקצוב

כפי שעולה מאיור 26 בפרק "תמונת מצב", במסלול המענקים האישיים של הקרן הלאומית למדע, במחזור ההגשה של שנת 2024, אושרו 97 מענקים חדשים לחוקרים במדעי הרוח בסכום כולל של כ־15.3 מיליון ש"ח (לרוב לפרק זמן של 3-4 שנים). סכום זה הוא 10% מהתקציב השנתי למענקים חדשים שאושרו באותה שנה, והוא דומה לאחוז התמיכה שהיה בשנת 2021 (איור 24). סכום המענק השנתי הממוצע לחוקרים במדעי הרוח במסלול זה במחזור 2024 – כ־159 אלף ש"ח – מבטא עלייה ביחס למחזורים הקודמים (איור 25). עם זאת מספר הזכיות וסכומי הזכייה עדיין נמוכים בהשוואה לתחומי המדע האחרים (וראו על כך להלן בפרק "תמונת מצב").

מספר ההגשות ל-ERC והזכיות במענקים בישראל דומה לזה שבמדינות אחרות בעלות גודל ופרופיל אקדמי דומה (שיעור הצלחה של כ־11%; משנת 2007 ניתנו 32 מענקים המצביים את ישראל במקום העשירי מבין כלל המדינות). בנוגע להשפעה של מענקים אלה על מדעי הרוח ראו להלן "מימון ותקצוב של תשתיות מחקר".

מודל המימון והתקצוב והערכת מצוינות

מערך המימון והתקצוב האקדמי מבוסס במידה רבה על הערכת מצוינות המחקר. הדברים אמורים הן באשר למודל התקצוב של ות"ת הן באשר להכרעותיהן של קרנות חיצוניות.

את התפתחות מנגנוני ההערכה והשיפוט של עבודות המחקר יש לראות על רקע הצמיחה העצומה של עולם האקדמיה במאה האחרונה, וביתר שאת בחמישים השנים האחרונות. הדרך המקובלת להעריך את איכותו של מחקר היא בדיקת תוכנו על ידי חוקרים עמיתים בכלים המיוחדים לתחום. עם זאת בעשורים האחרונים ניכרת בקרב מוסדות אקדמיים וגופים מממנים מגמה של קביעת מדדים אובייקטיביים כמותיים: מספר פרסומים, דירוג במות מחקר, מספר ציטוטים, היקף פעילות כספית, דירוג מוסדות מחקר, דירוג פרסים, מספר פרסים, מספר תלמידי מחקר וכיו"ב. המניעים למגמה זו מגוונים: הרצון לנקוט שיפוט הוגן בסביבה תחרותית רבת-משתתפים, החשש מאקראיות (ולעיתים מהטיות) של ביקורת איכות ישירה מצד עמיתים, ואף (ואולי בעיקר) הקלות היחסית שבהשוואת מדדים כמותיים. אבל לצד יתרונות, לשימוש במדדים אלה יש גם חסרונות שאין להכחישם, ודאי במדעי הרוח. אל קלות השימוש מצטרף הפיתוי להתעלם מעיסוק ישיר יותר באיכות המחקר, ולהסתמך, ללא הפעלת שיקול דעת, על המדדים הכמותיים לבדם. לעיתים קרובות השימוש במדדים אלה שגוי טכנית. למשל, כשנערכות השוואות גורפות של מדדים כמותיים בין תחומי ידע שונים, ולעיתים אף בין תתי-תחומי ידע, או כשמיוחסת משמעות השוואתית למדדים כמותיים (למשל, impact factor) גם כאשר סך המספרים במדעי הרוח נמוך מכדי לאפשר ניתוח סטטיסטי סביר או השוואה שיש בה ערך. יש בוודאי מקום בהערכת איכות לשימוש בכלים כמותיים ואובייקטיביים, אבל השימוש בהם חייב להיות מושכל, וחייב תמיד לבוא לצד, ולא במקום, התייחסות ישירה לאיכות המחקר.

מצד אחד בשלבים מסוימים (בהצעות מחקר, למשל) נבחן גם מסלול הקידום של החוקרים, או ההוקרה שזכו בה (פרסים וכיו"ב), כאינדיקציה למעמדם האקדמי וכקריטריון בשיקול אם הם זכאים לתקצוב או מצדיקים אותו; מצד שני הזכייה בקרנות החיצוניות והתרומה למודל התקצוב של ות"ת משמשות קריטריונים לקידום החוקרים ולהכתרתם בצינוני הוקרה נוספים. המעגליות הזאת עלולה להביא לקיבוע עמדות הנוגעות לחוקרים ולמחקריהם בשלב מוקדם, באופן שימנע מחד גיסא זיהוי של בעיות במחקר שנראה מבטיח, ומאידך גיסא כיוונים חשובים חדשים, שלא זכו להכרה בשלב מוקדם. התופעה של nothing succeeds like success נפוצה, ואולי אי אפשר למנוע אותה לחלוטין, אבל ההישענות על מדדים טכניים בעיקרם ודאי שאינה מאזנת אותה.

על הקושי שבהערכה הנסמכת על מדדים כמותיים, שאינם נוגעים לתוכן המחקר, העירו רבים בעבר באשר לכל תחומי המדע, אך במדעי הרוח הוא הופך לאקוטי, מאחר שהמדדים עצמם נקבעו בדרך כלל על פי דרכי העבודה במדעים אחרים, ואינם תואמים את דרכי העבודה המובהקות של מדעי הרוח. דוח 2022 התריע על אופן תקצוב "המתעלם מהבדלים שבין דרכי המחקר בתחום זה לבין אלה הנהוגות במדעי הטבע", ועל "תמריצים שמעודדים התפתחות שאינה תמיד הולמת את המחקר בתחום". ההשפעות של אופן תקצוב ותמרוץ כזה ניכרות כבר עתה (כמפורט להלן), ועלולות להביא לחיסולה של תרבות מחקר שאינה תואמת את זו של מדעי הטבע.

הדו"ח לא ערער על עצם השיטה של חישוב כמותי על פי דירוג, אך המליץ על תיקונים שיאזנו את ההטיה לכיוון מדעי הטבע, ובכללם: להביא בחשבון בשקלול סוגי הפרסומים ובבחינת איכותם קריטריונים המתאימים לדרכי המחקר במדעי הרוח; להגדיל במידה ניכרת את המימון לפרסומם של ספרים; להתאים את סעיף הזכייה בקרנות התחרותיות במודל התקצוב של ות"ת למקומם של מענקי המחקר בפעילות המדעית במדעי הרוח; להרחיב את סעיף העברת הידע במודל התקצוב כך שישקף פעילות חינוכית של מדעי הרוח; ולגבש מדיניות תקצוב שתבטיח מסה קריטית של חוקרים מצטיינים שאינה תלויה בלעדית במספר התלמידים.

לאחר המלצות אלה ננקטו כמה צעדים לתיקון ההטיה, למשל נעשה ניסיון לדרג כתבי עת במדעי הרוח ולהכליל ספרים במודל התקצוב. אך האתגר שמעוררת בחינה כמותית ולא עניינית נשאר בעינו, וגם ההטיה הבסיסית נשארה בעינה, מכיוון שהמדדים עצמם נקבעים בעיקרם על פי הנהוג במדעי הטבע.

דירוג כתבי עת

בגלל הסיבות שצוינו בהקדמה לפרק זה, הופעל על מדעי הרוח לחץ כבד והכריע את התנגדותם רבת השנים לדירוג כתבי העת. דירוג זה, יש לזכור, אינו עומד כשלעצמו, אלא משמש כלי עזר להערכה כמותית של תפוקות המחקר. הדירוג משווה, לכאורה, למדדים המכניים, הכמותיים, חזות של הערכת איכות, אף שגם בו אין כל התייחסות לתוכנו של המחקר האינדיווידואלי או לאיכותו. במדעי הרוח, עוד יותר מאשר במדעים אחרים, הייעול, לכאורה, המושג בדרך זו, בא על חשבון הערכה מדעית ישירה של איכות העבודה. כמו כן, כפי שעולה מהדוגמאות שלהלן, שיטת הדירוג משפיעה לרעה בדרך ייחודית על התפתחות המחקר במדעי הרוח.

רוב הדירוגים מבוססים על ספירת ציטוטים, שיש בה משום התעלמות מההבדלים בין תחומי הדעת: במדעי הרוח מספר כתבי העת קטן לאין שיעור מזה שבמדעי הטבע, אך יש בהם תחומים עצמאיים רבים יותר שפועלים בהם חוקרים וחוקרות מעטים יחסית. אין אפוא תועלת בדירוג שיתבסס על השוואת ציטוטים בתוך אותו תחום או תת-תחום (במונחים טכניים מתחומים שאינם דווקא במדעי הרוח: ה-ח נמוך מכדי לאפשר מובהקות סטטיסטית). יתרה מזו, במקרים רבים ובתחומים רבים במדעי הרוח ספירת הציטוטים אינה רלוונטית כלל, משום שלא פעם חולפות שנים לפני שמאמר (ואף ספר) מתחיל להיות מצוטט ולפני שאפשר להעריך את רישומו של המחקר (ה"אימפקט" שלו).

ההבדל ב"שעון המחקרי" של הפרסום תקף לא רק בהבחנה בין מדעי הרוח למדעי החברה והטבע, אלא גם בתוך מדעי הרוח עצמם: קשה להשוות בין מספר המחקרים וכתבי העת בחקר אנגליה במאה ה-19 לבין מספרם בחקר הספרות הפהלווית. התוצאה היא הגדרתם של תחומים מצוטטים פחות כאזוטריים לכאורה והפיכתם לתחומים בסיכון, גם כאשר הם הכרחיים למחקר עומק בתחומים מוכרים יותר (חקר הספרות הפהלווית, למשל, מוכר זה מכבר כחיוני להבנת התפתחות התלמוד מצד אחד והתפתחות דת האסלאם מצד שני).

ספירת ציטוטים מעודדת פרסום בכתבי עת כלליים, שמפרסמים מחקרים הנושקים לתחומים רחבים. באלה יש פחות מקום למחקרים ממוקדים, הדורשים ידע טכני, למשל כאלה שעוסקים בהדרת טקסטים (הכנת מהדורה ביקורתית לספרות מקור). מחקרים ממוקדים כאלה אינם בהכרח צרי אופק או שמרניים: הם אבני הבניין של המאמרים הרחבים יותר, ואף משמשים מקור לשינויי פרדיגמה מחקרית. תעדוף של

הראשונים על חשבון האחרונים עשוי לקדם תרבות אקדמית שמעודדת תזות רחבות מעוף, גם אם הן חסרות מומחיות, קפדנות, ואין בהן ראייה מחקרית עמוקה.

שפת המחקר הבין-לאומית המרכזית היום היא אנגלית, ועל כן בכל תחום (גם במדעי הרוח, ובכלל זה בתחומים הנוגעים לתרבות לשונית אחרת) נדרשים החוקרים, ובצדק, לפרסם באנגלית. אך מסיבות שונות (כמו שמירה על תרבות אזורית או נושאי מחקר תלויי שפה) יש חשיבות לפרסום גם בשפות אחרות. המדדים הנוכחיים בעייתיים ביותר כאשר מדובר בשפות שאינן אנגלית. גם כאן נוצרת מעגליות ההולכת ומחריפה עם הזמן: כתבי עת שאינם באנגלית (ובייחוד כאלה שאינם משתמשים בכתב הלטיני) כמעט שאינם מדורגים, והציטוטים שלהם כמעט שאינם נספרים; לפיכך הכותבים נמנעים מלפרסם בהם, ומספר הציטוטים פוחת בהתאם. במדינה קטנה כמו ישראל זוהי בעיה אקוטית, המנוגדת לצורך לקיים במדעי הרוח תרבות אקדמית מקומית בעלת השפעה חיובית על השיח האזרחי, והיא רלוונטית ביותר לתחומים כמדעי היהדות, לימודי ישראל, ספרות עברית ועוד.

כתבי העת במדעי הרוח, בכל השפות, הם במה מרכזית לפרסום תוצאות המחקר ולקידום השיח המחקרי. אך שלא כבמדעי הטבע, מדעי הרוח מתפתחים במידה רבה גם באמצעות פרסום ספרים. מחקר המגובש בספר דורש נשימה ארוכה יותר ומאפשר סינתזה של תוצאות מחקרים קטנים לתמונה רחבה של תהליכים ארוכי טווח. אך מודל התקצוב – שבעקבותיו חלק מהאוניברסיטאות דוחקות את החוקרים והחוקרות לפרסם מאמרים בכתבי עת מובילים ולא ספרים – עלול לפגוע פגיעה קשה במחקר עומק במדעי הרוח. התיקון שהוצע לבעיה זו – הכללת ספרים במודל התקצוב – הוא צעד חיובי וחשוב, ואף אם התמהמה, יש לברך עליו. עם זאת גם הדירוג של פרסום ספרים מועד לאותו שבדירוג כתבי העת, ואם לא ייעשה בזהירות הוא עלול אף להחריף את השתלטות השיקול המכניסטי, הלא ענייני, בהערכת המחקר במדעי הרוח: נתח מחקר, שבעבר לא נכלל במודל התקצוב משום שהמדדים המכניים אינם מתייחסים אליו, יוכפף בדרך זו לאותם מדדים, ויצא שכרנו בהפסד.

למדעי היהדות מוקדשת בישראל תשומת לב מיוחדת, אך מכיוון שיש צורך להגביל את אחוז כתבי העת המובילים, תשומת לב זו יוצרת ממילא הטיה ברורה כנגד תחומים אחרים, שבהם כתבי עת חשובים ומוכרים זוכים לדירוג נמוך שאינו תואם את רמתם המחקרית או את מעמדם בתחום.

כדי להתמודד עם הקשיים שתוארו, יש לעדכן את מודל התקצוב של ות"ת באופן שיבחן פרסומים במדעי הרוח בקריטריונים של מדעי הרוח. בטווח המיידי עדכון כזה דורש שינוי בתקצובם של פרסומים בתחומים קטנים ובשפות שאינן אנגלית, ושינוי ההתייחסות למהדורות מוערות מחד גיסא ולמספר ציטוטים מאידך גיסא.

מספר תלמידים

כפי שהוזכר לעיל, הירידה במספר התלמידים לתואר ראשון במדעי הרוח היא תופעה עולמית, וכמוה גם הדרישה הבאה בעקבותיה לקצץ בתקציבי מדעי הרוח ולבטל תקנים וחוגים. כתרופה אפשרית לבעיה זו הוצע לחשב את מספר הלומדים על פי נוכחות בשיעורים, ולא על פי רישום לחוגים, ולעודד, או אפילו לחייב, תלמידים מתחומים אחרים להשתתף בשיעורים במדעי הרוח. האוניברסיטאות בישראל כבר החלו ביישומן של מהלך כזה, שיש לו צדדים חיוביים רבים, וראוי לתגמלן בהתאם. עם זאת אין במהלך זה, שהוא חינוכי בעיקרו, כדי לענות ישירות על צרכי המחקר במדעי הרוח.

בשונה מהמצב בתואר הראשון, מספרם של בוגרי התואר השלישי במדעי הרוח יציב (איור 49), ובכל זאת גם במה שנוגע להם אין מודל התקצוב תואם את צורכי מדעי הרוח. המודל הקיים אינו מתייחס להכשרה ארוכה ואיטית הנדרשת במדעי הרוח, למשל בלימודי שפות, וניכרים בו חוסר התייחסות ואף חוסר לגיטימציה לתרבות המחקר במדעי הרוח.

מרכיב הניצולת במודל מתבסס על **הסכם בולוניה**, המקצה שנתיים לתואר השני ושלוש שנים לדוקטורט. פרקי זמן קצובים אלה אינם מאפשרים לתלמידי המחקר לפתח מחקר עצמאי, ואף לא לרכוש קודם לכן את הכלים הדרושים למחקר כזה, ואכן במדעי הטבע הציפייה היא שתלמידי המחקר ימשיכו את הכשרתם וישלימו בהשתלמות בתר־דוקטורט ארוכה (אחת או יותר). לעומת זאת במדעי הרוח התזה לדוקטורט (ובמידה פחותה גם התזה למוסמך) היא באופן מסורתי עבודת מחקר עצמאית של התלמיד או התלמידה (והשתלמות הבת־דוקטורט נועדה להכנתה של התזה לפרסום ולפתיחה במחקר עצמאי חדש, נוסף); אין היא חלק מעבודת המחקר של מנחיהם, והמנחים אינם חתומים על הפרסום שיבוא בעקבות המחקר. מכיוון שכך המנחים אינם יכולים להציגה כחלק מעבודת המחקר שלהם בבקשות למימון, ואינם יכולים להסתמך על כך במימון מלגות הדוקטורט. זאת ועוד, משך הזמן הנדרש להכשרת רבים מתלמידי המחקר במדעי הרוח, ולאחר מכן זה הנדרש להשלמת תזה ברמה גבוהה, פוגעים במרכיב הניצולת בתקצוב מדעי הרוח. הלחץ המופעל על מדעי הרוח להתאים את עצמם למודל התקצוב גורם כבר עכשיו לכרסום בתרבות המחקר במדעי הרוח: בעוד שבעבר, בתחומים רבים, תזות הדוקטורט שהושלמו היו עבודות מרשימות ובשלות, המשמשות במחקר עד עתה, הסטודנטים היום נדרשים לבחור נושאי מחקר צרים וחלקיים יותר, שאפשר להשלים את המחקר בעניינים בזמן קצר יחסית, ולדחות את השלמת המחקר לשלב הבת־דוקטורט או לאחריו. כפי שנראה בהמשך, תופעה זו היא חלק ממהלך רחב, המשנה באופן דרמטי את אופי הדוקטורט במדעי הרוח.

מענקי מחקר

ההשקעה הכספית הנדרשת לתשתיות מחקר חומריות במדעי הרוח קטנה יחסית למדעים אחרים: לכן ברוב התחומים (להוציא, למשל, ארכאולוגיה) המענקים שחוקרים וחוקרות במדעי הרוח מבקשים ומקבלים אף הם קטנים (איור 24 בפרק "תמונת מצב"). לגודל המענקים יש השפעה מצטברת, מכיוון שהוא משמש קריטריון לתגמול כספי נוסף, ואף משפיע בהערכת המצוינות של החוקר או של המוסד.

האמור לעיל הוא בגדר דוגמאות לתופעה רווחת של בחינת מדעי הרוח באמות מידה של תחומים אחרים. לתופעה זו מרכיבים רבים ואפקט מצטבר. לא ייפלא שככל שהתופעה משתרשת, מנסות הפקולטות למדעי הרוח, והחוקרים והחוקרות שבהן, להתאים את המחקר במדעי הרוח לרוח הזמן (כלומר למה שנהוג במדעי הטבע והטכנולוגיה), כדי שייפגע פחות או יתוגמל יותר. יש לכך גם תוצאות חיוביות, אך דרוש תכנון מושכל כדי לוודא שההתאמה איננה מוחקת היבטים ייחודיים של מדעי הרוח שראוי דווקא לטפח. מענקי מחקר גדולים, כמו של ERC, למשל, מעודדים את העבודה בקבוצות מחקר. דרך עבודה זו מאפשרת לא רק סינרגיה ברוכה בין תלמידי מחקר לחוקרים, אלא גם הענקת מלגות לדוקטורנטים, ועל כן היא הולכת ומתפשטת גם במדעי הרוח. בה בעת גם היא גורמת לכרסום מתמשך במסורת של עצמאות המחקר של הדוקטורנטים, תחילה של אלה השותפים בקבוצות מחקר המשלבות דוקטורנטים במחקרם של חוקרים בכירים, ובהמשך גם באופי הדוקטורט המצופה במדעי הרוח בכלל.

השינוי הזוחל באופי הדוקטורט במדעי הרוח איננו תוצאה של שיקול דעת, וגם הנזק שהוא גורם לא נבדק באופן שיטתי. התופעה של עידוד סטודנטים לכתוב עבודות בנושאים צרים שהם נתח מעבודתו של חוקר בכיר, מונעת משיקולים לגיטימיים של ייעול ותקצוב, אך מאיימת לפגוע פגיעה דרמטית בתרבות המחקר הייחודית של מדעי הרוח.

לסיכום, יש להבנות מחדש את התרבות המחקרית הרב-תחומית שמדעי הרוח שותפים לה, באופן שאיננו מתעלם מאופי המחקר במדעי הרוח ואיננו מביא להחלשת קולם הייחודי. במקום מהלכי התאמה תגובתיים הנעשים בתנאי לחץ ומצוקה, יש צורך בכיול מחדש של מכלול ההערכה, התגמול והתקצוב של מדעי הרוח. כיוול כזה צריך להיעשות מתוך ראייה של הישגי המחקר במדעי הרוח, של אמות המידה המתאימות למדעי הרוח ושל הדרכים הייחודיות שבהן הגיעו להישגים אלה לרבות תקצוב הולם. המודעות לצורך בשינוי יכולה להביא לתוצאות בעלות ערך כבר ברמה הארצית. עם זאת מכיוון שהתמונה שהוצגה לעיל אינה ייחודית לישראל, יש לחתור להרחבת השיח הבינלאומי בכיוון זה.

תיקון אמיתי ידרוש שינוי בגישה ובחשיבה לטווח ארוך. ברור שאין שיטה נקייה מפגמים, וגם שיטת הערכה המבוססת על חוות דעת אישיות ונקודתיות עלולה ליצור עיוותים (למשל, מתן עדיפות לעמדות שהתקבעו בדור קודם). לפיכך מן הראוי לאמץ גישה לא דוגמטית, שתשכיל לנצל את יתרונותיהן של השיטות השונות, ותאפשר לבסס את התקצוב על הערכת איכות המשלבת בין מדדים כמותיים להערכת איכות ישירה.

מצב המחקר בפילוסופיה ובארכאולוגיה

כדי לבחון מקרוב את מצב המחקר במדעי הרוח, בחרנו להתמקד בשני תחומי ידע: פילוסופיה וארכאולוגיה. הכוונה במיקוד היא לתאר בצורה איכותנית את מצב המחקר בתחומים אלה בארץ, ובמידת האפשר גם ביחס לאוניברסיטאות מובילות בעולם. הניתוח יתבסס בין היתר על דוחות ועדות ניטור של האוניברסיטאות ושל המל"ג.

פילוסופיה

ליבה של הקהילה הפילוסופית בישראל הוא חמש המחלקות לפילוסופיה (באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטות תל אביב, בן-גוריון, חיפה ובר-אילן), אך נוסף עליהן פועלים פילוסופים ופילוסופיות במחלקות אחרות באוניברסיטאות אלה (למשל, במשפטים ובפכ"מ); או במחלקות במוסדות אחרים להשכלה גבוהה שעוסקות בתחומים קרובים (למשל, במחלקה להיסטוריה, לפילוסופיה ולמדעי היהדות באוניברסיטה הפתוחה או במחלקה ללימודים הומניסטיים בטכניון); או במוסדות אחרים שיש בהם תוכניות בפילוסופיה (למשל במרכז שלם, במכללה האקדמית תל אביב-יפו ובמכללת תל-חי). הפיזור הזה מקשה לאמוד את גודלה של הקהילה. הערכה גסה אפשר לבסס על סמך נתוני האגודה הישראלית לפילוסופיה (אגודה וולונטרית שכוללת חברי סגל וסטודנטים בכל התארים). מנתוני האגודה עולה שב-2024 היו חברים בה 188 חברים וחברות (מתוכם 41 חברי וחברות סגל); מספרים אלה יציבים פחות או יותר בשנים האחרונות.

באשר למעמדה המחקרי הבין-לאומי של הקהילה הפילוסופית בארץ, קשה להביא ממצאים כמותיים מדויקים. ההתרשמות הכללית, שנתמכת ב**דוח ועדת המל"ג להערכת איכות משנת 2022** היא שהקהילה הפילוסופית בארץ היא "punching above its weight". רבים ורבות מהפילוסופים שפועלים בישראל מפרסמים דרך שגרה בכתבי עת בין-לאומיים מובילים. בשנת 2024 דורג החוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בדירוג QS בין המקומות 51-100 – דירוג חריג בגובהו לחוגים במדינות שאינן דוברות אנגלית. תלמידים שלמדו פילוסופיה בישראל לתואר השני ואפילו לתואר ראשון מתקבלים לתוכניות דוקטורט בין-לאומיות דרך שגרה. בשנים האחרונות בלבד למדו או סיימו את לימודיהם לדוקטורט בפילוסופיה סטודנטים ישראלים באוניברסיטאות המובילות בתחום הפילוסופיה בעולם. יש נוכחות נאה, גם אם אנקדוטלית, של פילוסופים ישראלים בין מקבלי פרסים ואותות מצוינות בין-לאומיים. למשל, פילוסוף ישראלי שזכה בפרס **Covey Award**; שני מאמרים שדורגו ברשימות השנתיות של עשרת המאמרים המובילים של השנה; וכן פילוסוף ישראלי שהופיע ב**דירוג השנתי של הפילוסופים בעלי ההשפעה**. מנתונים אלה עולה תמונה טובה גם בחתך רחב (בהשוואה למדינות אחרות בסדר גודל דומה) וגם בחתך אורך (בהשוואה לישראל בעבר). יש לציין שהנתונים שהובאו כאן הם באשר לפילוסופיה אנליטית, אשר בה תרבות כתבי העת מאפשרת השוואות כאלה ביתר נוחות.

לעיתים נשמעת הטענה שקולם של הפילוסופים, אולי כקולם של אינטלקטואלים בכלל, אינו מרכזי בשיח הציבורי כפי שהיה בעבר, וכפי שראוי שיהיה. עם זאת אין זה נכון לומר שפילוסופים בישראל נמנעים מהשתתפות בשיח הציבורי. פילוסופים מופיעים לעיתים קרובות בדיונים ציבוריים ובוועדות ציבוריות, מנגישים ידע פילוסופי (למשל, בפודקאסטים רבים), כותבים מאמרים לעיתונים כלליים ועוד. נראה שמעורבות כזו מקבלת תשומת לב פחותה מזו שקיבלה לפני כמה עשורים, אבל קשה מאוד לדעת מה הסיבות לכך. הנחת המוצא היא שיש לעודד מעורבות של פילוסופים בשיח הציבורי וראוי שזו תהיה המדיניות של אוניברסיטאות המחקר (אשר תתבטא, למשל, במדיניות הקידום המקצועי). מעורבות זו, או אפילו עניין ציבורי כלשהו בתחום מחקר פילוסופי, היא תנאי להצלחה מחקרית או להיותו של תחום פילוסופי ראוי למחקר באוניברסיטאות בישראל.

נקודות החוזק של הקהילה הפילוסופית בישראל ברורות: מאגר הכישרון והרצון ללמוד פילוסופיה כאן אדיר (תלמידי הפילוסופיה בארץ מצוינים בכל קנה מידה בין-לאומי); יש מסורת חזקה של אינטראקטייה בריאה עם המחקר הבין-לאומי בפילוסופיה; תרבות המינויים בפילוסופיה השתפרה מאוד בשני העשורים האחרונים; יש מסורת חזקה של שיתופי פעולה עם תוכניות ועם יחידות אחרות (כמו פכ"מ, קוגניציה ומשפטים). לצד אלה יש גם אתגרים ברורים: גודלה של הקהילה מציב אתגר מרכזי, וכך גם מיעוט התקנים הכרוך בו; האופק התעסוקתי ללומדים פילוסופיה שמבקשים להשתלב בתחום מוגבל; כמעט אין אפשרות להתחרות באוניברסיטאות מובילות בחו"ל ולמשוך לישראל חוקרים מובילים שקיבלו הצעות במקומות מרכזיים יותר, ואין להם קשר קודם כלשהו עם ישראל; הריחוק הגאוגרפי מהמרכז – ותחושות המיאוס המוסרי ממדיניות ישראל – מקשים לשמור את מקומה של הקהילה הישראלית במגרש הבין-לאומי.

התמונה הכללית שעולה מורכבת: המחקר הפילוסופי בישראל אינו במשבר. הוא נושא בקלות את משקלו, מצבו טוב הן בהשוואה רוחבית בין-לאומית הן בהשוואה למצבו של המחקר הפילוסופי בישראל בעבר. עם זאת האתגרים שצוינו מובילים לשלוש תובנות מרכזיות: ראשית, שעל המחלקות לפילוסופיה לשתף פעולה ביניהן ביעילות רבה יותר כדי לנצל את משאביהם המשותפים ניצול מיטבי, ולהתגבר במידת

האפשר על הקושי שכרוך בקוטנה של הקהילה הישראלית; התובנה השנייה היא שיש לעודד שיתוף פעולה של חברי סגל ושיעורים רלוונטיים עם מחלקות אחרות (לימודים קלאסיים, מחשבת ישראל, דרום מזרח אסיה), אם העבודה שנעשית בהן היא עבודה פילוסופית. כדי להיטיב את שיתוף הפעולה המחקרי, טוב יעשו הפקולטות והחוגים השונים אם יציבו את היתרונות של שיתוף פעולה כזה במקום גבוה בסדרי הקדימויות שלהם, גם אם יהיה עליהם להתגמש בדרישות המוקדמות; התובנה השלישית היא שראוי להשקיע בטיפוח טובי התלמידים כבר בתואר הראשון, למשל דרך תוכניות מצטיינים בדגש מחקרי בשנים ב ו-ג, ולשפר את המלגות המוענקות לתלמידים לתארים מתקדמים, לעמיתים בתר-דוקטורט שלמדו לדוקטורט בחו"ל, ולסגל צעיר בתחילת דרכו.

ארכאולוגיה

בהיבטים מחקריים הארכאולוגיה היא תחום מרכזי במדעי הרוח בישראל, וכמקשה אחת היא ניצבת במקום מכובד ובעל מוניטין בחזית המחקר העולמי בהשוואה למוסדות המחקר המערביים העוסקים בתחומיה. הסיכום שלהלן מצביע על מאפייני תחום הארכאולוגיה המובילים להצלחתו, ומתוך כך גם על קווי דמיון ושוני בינו ובין תחומים אחרים במדעי הרוח. הגם שנתונים כמותיים רלוונטיים שימשו בהערכה, הדוח מבוסס בעיקרו על התרשמות, ומבקש לספק סינתזה איכותנית בעיקרה של כלל מרכיבי מדע הארכאולוגיה בישראל נכון לשנת 2025.

המחקר בארכאולוגיה מתקיים בחוגים הקלאסיים, אך אפשר למצוא מחקר ארכאולוגי גם במסגרות אקדמיות אחרות, למשל ציוויליזציות ימיות (אוניברסיטת חיפה), לימודי ארץ ישראל (אוניברסיטת בראילון), מרכז קימל למדעי הארכאולוגיה (מכון ויצמן למדע) או מוזאון הטבע ע"ש שטיינהרדט (אוניברסיטת תל אביב). תרומה מדעית נכבדת לתחום יש גם לרשות העתיקות ולמוזיאון ישראל. קיומה של חגורה היקפית תומכת בישראל, ברשות העתיקות ובמוזאונים לארכאולוגיה, מרחיב במידה ניכרת את נפח הפעילות הארכאולוגית באקדמיה עצמה, את הפוטנציאל לשיתופי פעולה וגם את הניידות האקדמית בין הארגונים.

הסגל הבכיר בחוגים לארכאולוגיה מתאפיין במספר גבוה של פרסומים (מהם אחוז גבוה בכתבי עת מובילים בארץ ובעולם) ובזכויות בקרנות מחקר איכותיות בין-לאומיות, שילוב המוביל לדירוג עולמי גבוה במדדים ארכאולוגיים בין-לאומיים. לחוקרים הבכירים ולמרבית החוגים והמכונים הארכאולוגיים הישראליים יש מוניטין בקרב הקהילה הבין-לאומית, ומלבד פירות מחקריהם, בולטת נוכחותם גם בחידושי גישה ובפיתוח מתודולוגיות פורצות דרך.

קצב העבודה בתחום מהיר יחסית לשאר מדעי הרוח, בין השאר לנוכח לוחות זמנים לחפירות ותאריכי יעד לפרסומן (באכיפת רשות העתיקות). ההכרח בתקצוב מעבדות, מנהלי מעבדות, חפירות ותלמידי מחקר מביא להגשת בקשות למענקים ללא הרף. לרשות החוקרים בתחום עומדות במות איכותיות רבות לפרסום בארץ ובעולם: בעולם – לא בהכרח יותר מבתחומים אחרים במדעי הרוח; בארץ – כתבי עת איכותיים רבים, חלקם בעברית, הנותנים לחוקרים בתחום מענה מידי ונוח.

כמה מהמוסדות בארץ מקצים משאבים חריגים (ביחס לשאר מדעי הרוח) לפיתוח המסגרות הארכאולוגיות על כל היבטיהן. באופן מוצהר אין הדבר נובע ממספרם הרב של התלמידים, אלא ממצוינות מחקרית. הקרן הלאומית למדעים מתקצבת את התחום בשיעור גבוה ביחס לשאר מדעי הרוח, בין השאר משום

שמחקר ארכאולוגי דורש משאבים רבים מאלה שדורשים מרבית התחומים האחרים במדעי הרוח. הנתח מעוגת התקציב גדול אפוא, אבל אינו גדול דיו ביחס למספר ההגשות הראויות למימון בכל שנה. לנוכח העניין הרב שמגלה העולם המערבי בארכאולוגיה של המזרח התיכון, בולט גם ריבוי הקרנות בחו"ל המתקצבות מחקר ארכאולוגי בארץ, וראויה לציון הצלחתם של חוקרי התחום בניצולן. מעיד על כך, למשל, אחוז הזכויות הגבוה במענקי ERC (בכל שנה בעשר השנים האחרונות, ושיא של ארבע זכויות בשנת 2022 בלבד).

התחום מושך תלמידי מחקר מהארץ ומחו"ל, ומספר התלמידים בתוכניות לתואר שני ולדוקטורט מתאים ומספק בדרך כלל, ומגביל אותו בעיקר היצע המלגות הנמוך, ולא מספר המועמדים; הוא הדין באשר לתלמידי בתר־דוקטורט, ועוד יותר באשר למגיעים מחו"ל. המחסור במימון בולט בעיקר בתחום המלגות לתלמידי מחקר לתואר שני מהארץ ומחו"ל, המוענקות בעיקר במימון החוקר הבכיר, ללא תמיכה מוסדית.

תחום הארכאולוגיה בישראל מרחיב בהתמדה את היבטיו הרב־תחומיים, ונוסף על שיתופי פעולה עם תחומים אחרים במדעי הרוח (היסטוריה, תולדות האומנות, לימודים קלאסיים) ועם מדעי החברה (אנתרופולוגיה, מדעי הנתונים, סביבה), בשני העשורים האחרונים מעמיקה מאוד העבודה המשותפת עם מדעי החיים (ארכאוזואולוגיה, ארכאובוטניקה, גאוארכאולוגיה, גנטיקה, איזוטופים, שינויי אקלים וכו'). הגדרות הליבה של התחום כוללות כיום, יותר מבעבר, התרחבות אל עבר תחומי המורשת מצד אחד ושימור מן הצד השני. כך נפתחו לאחרונה תוכניות לימוד חדשות במסגרת בתי ספר לארכאולוגיה, למשל באוניברסיטת חיפה בתחומי השימור וניהול משאבי המורשת מחד גיסא, ובמדעי הארכאולוגיה מאידך גיסא (תוכנית המעניקה תואר MSc, לראשונה במדעי הרוח).

הבין־לאומיות היא רכיב חיוני באופי המחקר המתואר לעיל על כל היבטיו, ומפתח להצלחתו, ולכן כלל החוקרים בתחום, מהצעירים שבהם, מטפחים רשתות בין־לאומיות ענפות. כאמור, התחום גם מושך תלמידי מחקר בין־לאומיים, ועל כן כמה מהמסגרות הארכאולוגיות בארץ פיתחו בעשור האחרון תוכניות בין־לאומיות לתואר שני, עם ובלי תזה, וגם מהן מגיעים בהמשך דוקטורנטים לא מעטים, וקהילת תלמידי הבתר־דוקטורט מתרחבת ונעשית בין־לאומית יותר. לצד זאת התחום נהנה מעניין ציבורי ער וזוכה לחשיפה ניכרת, מתערוכות במוזאון ותוכניות טלוויזיה ועד גנים לאומיים פופולריים. לפיכך חקר התחום מוכר, ידוע, ואולי אף מובן לציבור הרחב יותר מתחומי רוח אחרים, לפחות ברבדיו הבסיסיים.

התפתחותן של שיטות מחקר חדשות והתרחבות רב־התחומיות של שאלות המחקר מובילות את חוקרי התחום בישראל (ובעולם המערבי בכלל) לזהות נקודת מפנה במחקר הארכאולוגי. המחקר הארכאולוגי בארץ מזוהה ומוכר בקרב הקהילה האקדמית כאחד הקטרים המובילים של קידום הגישה הרב־תחומית, וכמה מהמוסדות בארץ מעודדים את המגמה ומשקיעים משאבים ניכרים בטיפוחה ובפיתוחה. עם זאת ניכרים פערי ההשקעה בתחום בין המוסדות, ולצידם חוסר התיאום ביניהם, הפוגע בפיתוח ריכוזי של משאבים ייחודיים. לנוכח התרחבותה של הארכאולוגיה בארץ – גם בשל מגיעה עם תחומים אחרים ועדכון הגדרותיה – דרושה גם התאמה של המסגרות התומכות בה, מהפקולטות למדעי הרוח (שאליהן היא עדיין בוחרת ללא ספק להשתייך) ועד הקרן הלאומית למדע.

תשתיות מחקר

ב־22 השנים האחרונות העניקה הקרן הלאומית מענקים מעטים בלבד לפיתוח תשתיות במדעי הרוח, רובם בארכאולוגיה או בפסיכולוגיה ובקוגניציה,⁵⁵ וכולם במחקרים בעלי אופי טכני, הקשורים לתשתיות מחשוב וטכנולוגיה. חברי סגל חדשים זכאים למענק ציוד למחקרם, אך ככלל תקציב זה נועד בעיקר לתשתית כמו זו המשמשת את מדעי הטבע והמדעים המדויקים. כך הדבר אף באשר למענקי ציוד מדעי לחברי סגל ב"אמצע הדרך" או מענקים לציוד בסיסי מוסדי: שום מענק לא ניתן למחקר המשקף את תרבות המחקר הייחודית למדעי הרוח.

התשתית שמדעי הרוח זקוקים לה היא אומנם מסוג אחר, ואינה בהכרח דמוית מעבדה, אך גם היא דורשת תקצוב, גם אם בהיקף קטן יותר. לנוכח קידום תחומי מדעי הרוח הדיגיטליים נדרשות תשתיות שלא היו דרושות בעבר: תשתיות מחשוב, מדעני נתונים, מתכנתים. התופעה המתרחבת של מעבר ממחקרים אינדיבידואליים למחקר קבוצתי, בין השאר בעקבות תנאי ERC, דורשת התארגנות מבחינת תשתיות פיזיות, ותקצוב בהתאם. זמינותה של תשתית כזאת היא תנאי בל יעבור לכל מחקר ברמה גבוהה במדעי הרוח. עם זאת אין פירוש הדבר שיש צורך בשכפול של אותה התשתית בכל פקולטה ופקולטה בנפרד. בכל אחד מההיבטים שיידונו בהמשך, המפתח לבנייה של מערך תשתיתי יציב ועשיר המתעדכן תדיר, הוא תכנון ארצי, איגום ושיתוף של התשתיות ברמה הארצית.

בדוח 2022 (ובדיון המתמשך המתקיים בעקבותיו) הודגש הצורך להכיר בצורכי התשתית למדעי הרוח, בעיקר בכל הנוגע לשימוש של מדעי הרוח באמצעים דיגיטליים (מה שמכונה "מדעי הרוח הדיגיטליים"). להלן נבחן שלושה היבטים של תשתיות במדעי הרוח: שפות מחקר, ספריות ודיגיטציה.

שפות מחקר

מערך לימודי השפות הוא תשתית מחקר חיונית למדעי הרוח, ומצבה הולך ומתדרדר. אף שאין מדובר במכשור טכני, זוהי תשתית חיונית, שתחזוקתה דורשת הקצאת משאבים. המעמד המיוחד שראוי לתת ללימוד שפות במדעי הרוח נידון בהרחבה בדו"חות קודמים, למשל בדו"ח מצב המדע 2022, והוזכר גם כחלק מהחשיבה האסטרטגית על עתיד מדעי הרוח ("הומניטס").⁵⁶ דו"חות אלה הדגישו את חשיבות לימוד השפות בשל היותו חלק מרכזי במיומנויות המחקר הדרושות למדעי הרוח, הצביעו על חסרים והמליצו המלצות מועילות לתיקונם. למיטב ידיעתנו, ההמלצות, רובן ככולן, לא יושמו. בעוד שמספר תלמידי ותלמידות המחקר בתחומים הנשענים על לימוד שפות יציב ואף עולה בתואר שלישי (איור 49), מסתמנת מגמה מדאיגה של ירידה קלה במספר חברי וחברות הסגל הבכיר בתחומים אלה (איור 48).

55 תחומי הפסיכולוגיה והקוגניציה שייכים לעיתים לפקולטה למדעי הרוח ולעיתים לפקולטה למדעי החברה. בכמה אוניברסיטאות מתקיימת פקולטה אחת למדעי הרוח והחברה.

56 "הומניטס", חשיבה אסטרטגית לעתיד מדעי הרוח. מסמך המבוסס על פעילות ומפגשים שנערכו בשנת תשפ"ג בקבוצה שכללה דקנים ודקניות, חוקרות וחוקרים, וכן אנשי אדמיניסטרציה מהפקולטות למדעי הרוח בישראל. הקבוצה נפגשה לדון בספרות המחקר העוסקת בנושא ובדוחות שנכתבו בארץ ובעולם על מצב ההוראה והמחקר במדעי הרוח. לנוכח המידע שהצטבר בנושא בשנים האחרונות, הקבוצה דנה בדרכי פעולה אפשריות. לאחר סדרת מפגשים מקוונים נפגשו חברי המיזם בתחילת שנת 2023 לשלושה ימים מרוכזים, ולאחר מכן דנו בנוסח המסמך המצוטט, והוא נכתב על דעת כל חברי המיזם.

כפי שהבהירו דוחות קודמים אלה, המחקר ברוב תחומי מדעי הרוח מבוסס על מקורות ראשוניים בשפות שונות. זיהוי של מקורות רלוונטיים (כתבי יד, כתובות, מטבעות, יצירות אומנות; ובמקורות מן העת החדשה גם ראיונות והקלטות), פענוחם, העמדת מהדורות ביקורתיות שלהם ותרגומם – כל אלה הם מרכיבים נכבדים של מחקר בתחומים רבים במדעי הרוח. גם מחקר סינתטי (מחקר המציע סינתזה רחבה) בעל ערך, שיתבסס על מחקרים קודמים ויבחן אותם בחינה ביקורתית, יצטרך להידרש בעצמו לאותם מקורות ראשוניים. הכשרתם של חוקרים וחוקרות במדעי הרוח דורשת לפיכך להביאם לשליטה הן בשפות המקור הרלוונטיות למחקרם הן בשפות מודרניות שבהן מתפרסמים מחקרים רלוונטיים לאותו תחום. מעטים מאוד התלמידים המגיעים לאוניברסיטה כשהם מצוידים בהכשרה כזו, וגם אצלם היא תמיד חלקית בלבד. החובה להכשיר אותם מוטלת אפוא על אוניברסיטאות המחקר.

לימוד שפה חדשה והתמקצעות בה הם תהליך ארוך, הנמשך שנים. באופן אידיאלי אפשר לקצרו בלימוד אינטנסיבי, אך גם אז הלימוד דורש פסק זמן שיוקדש לשפה זו בלבד, ולאחר מכן להתמקצעות ולרכישת ידיעה ברמה מתאימה בשפות נוספות. במסלול הלימודים הסטנדרטי שנקבע בהסכם בולוניה, לימוד שפות ככלי מחקר לא הובא בחשבון, אך באוניברסיטת מחקר אין מנוס מהארכת מסלול הלימודים לצורך זה. מבחינת תלמידי המחקר, מן הראוי שמערך התמיכה בלימוד שפות יכלול, נוסף על הקצאת זמן, גם מלגות לימוד ייעודיות וסגל הוראה מתאים.

ההתייחסות ללימוד השפות כאל מיומנות מחקר מתרכזת בתפקידן בהתפתחותם האישית של החוקר או החוקרת. אך לימוד שפות הוא קודם כול צורך מערכתי בסיסי של הפקולטות למדעי הרוח. אין לתאר פקולטה למדעי הרוח שמתקיים בה מחקר ברמה גבוהה או אפילו סבירה בלי שניתנה בה די תשומת לב להוראת השפות. בתחומים רבים במדעי הרוח זוהי התשתית שעליה נבנה פיתוח המחקר וקידומו, וככל שתשתית היא דורשת תכנון, השקעה, תחזוקה ופיתוח. מדובר בתקני הוראה ייעודיים, בבניית מסלול העסקה וקידום תחרותי ומתגמל עבור צוות הוראה ברמה גבוהה בשפות שונות, ברכישת ציוד ובפיתוח מעבדות לשון. באחדות מאוניברסיטאות המחקר בארץ נלמדות כמה עשרות שפות זרות, וכך גם באוניברסיטאות מובילות בעולם.

בנייה של תשתית שפות ראויה וכוללת דורשת אפוא השקעה נכבדה. אף שלפעמים מספר קטן של תלמידי מחקר מעוניינים בלימוד שפה כלשהי, אי אפשר לראות בכך גחמה של חוקר או חוקרת בתחומים אזוטריים. כמובן, לא בכל אוניברסיטה חייבים ללמד את כל השפות, אך גם אין זה ראוי שמציאת פתרון הולם, בארץ או בחו"ל, ונשיאה בהוצאות הכרוכות בו, יוטלו על כתפי תלמידי המחקר. בדוחות קודמים הוזכרו שיתופי פעולה בין-אוניברסיטאיים כפתרון אפשרי, ושיתופי פעולה כאלה אף התקיימו בעבר (למשל, קורסי קיץ המרוכזים באוניברסיטה אחת ומשמשים את כולן), לעיתים ביוזמה של קרנות חיצוניות ובתמיכתן. ואולם האחריות ליוזמות כאלה אינה צריכה להיות מוטלת על קרנות חיצוניות, ואף לא על חוקרים וחוקרות רבי תושייה. מתוך הכרה בכך שתשתית מחקר זו חיונית למדעי הרוח בארץ, נדרשת חשיבה מערכתית על הנושא – שתתאם, תתכנן ותתקצב תשתית זו ככל תשתית מחקר אחרת.

המגמה של הרחבת שיתופי פעולה מחקריים בין-לאומיים מחייבת אף היא התייחסות ללימוד השפות: הכשרתם של תלמידי מחקר ושל בת-דוקטורנטים במדעי הרוח כוללת רכישת שפות מחקר נוספות, וסטודנטים זרים מצפים שיוכלו לרכוש שפות אלה באנגלית. קורסים באנגלית ללימוד ערבית או יוונית מתקיימים כבר היום במקומות שונים. גם כאן נדרשים תכנון ותיאום ארצי כדי להרחיב מסגרות אלה.

ספריות הן התשתית המחקרית העיקרית ברוב תחומי מדעי הרוח, והן כמעבדות עבור חוקרי מדעי הטבע. בארץ כוללת תשתית זו את הספרייה הלאומית, הספריות האוניברסיטאיות, ספריות של מכוני מחקר, ארכיונים וספריות פרטיות. מנגנון של השאלה בין-ספרייתית מאפשר לחוקרים ולחוקרות בכל המוסדות להשכלה גבוהה בארץ נגישות לחלקים רבים של רשת הספריות; ובכל זאת בתחומים רבים נדרשים החוקרים לחומר השמור רק בספריות בחו"ל, ואפשר להגיע אליו בהשאלה בין-ספרייתית או אם החומר שמור או רב במיוחד רק בגישה ישירה לאותן ספריות. תשתית המחקר כוללת לצד חומר כתוב (כתבי יד, מסמכים וטקסטים מקוריים, מחקרי עמיתים בספרים ובמאמרים) גם עדות חומרית (מטבעות, כתובות, יצירות אומנות, ממצאים של חקירות ארכאולוגיות, הקלטות ועוד) ומאגרי מידע.

עד שנת 2007 נקראה הספרייה הלאומית "בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי", אך גם לאחר השינוי במעמדה היא ממשיכה לשמש על פי חוק תשתית מחקר מרכזית בחשיבותה, ודאי עבור חברי הסגל האוניברסיטאי העוסקים במדעי הרוח. לצד אוסף נכבד של ספרות מקור וספרות מחקר, הספרייה מחזיקה ספרים נדירים ויקרי ערך, ארכיונים אישיים וקהילתיים רבים, אוספי מפות, כתבי עת וכתבי יד, מאגרי מידע ואת ארכיון האינטרנט הישראלי והיהודי. כדוגמה אפשר להזכיר את המכון לתצלומי כתבי יד עבריים, שהוא אבן שואבת לחוקרים ולחוקרות מכל העולם. לאחר השינוי במעמדה נקבעו לספרייה החדשה סדרי עדיפות ברורים ותחומים שבהם היא חותרת לאוסף שלם ככל האפשר: מדעי היהדות (שבהם היא שואפת למעמד בכורה עולמי); תרבויות המזרח התיכון והאסלאם; וחקר ישראל. גם אוסף המוזיקה וארכיון הצליל הלאומי, המתמחה במוזיקה יהודית וישראלית, מוגדר היום כאוסף ליבה. בתחומים אחרים ("מדעי הרוח הכלליים") יש בספרייה הלאומית אוסף מכובד, אך בהחלט לא שלם, ולעיתים קרובות נדרשים החוקרים והחוקרות בתחומים אלה להשלימו בדרכים אחרות.

הספריות האוניברסיטאיות מכוונות למלא את צורכי המחקר וההוראה של חברי וחברות הסגל באותה אוניברסיטה. עם זאת למעט בכמה תחומים שבהם האקדמיה הישראלית מצטיינת (יהדות, מזרח תיכון, חקר ארץ ישראל וכו') מצאי הספרים בתחומים רבים אינו מספק. בתנאים של מחסור תקציבי מתמיד מובן שהספריות האוניברסיטאיות אינן אמורות ואינן יכולות לבנות אוספים מושלמים, והן חייבות לתעדף תחומים מסוימים. בעקבות כך בתחומים מסוימים יש בספריות האוניברסיטאיות חסרים שאינם מאפשרים מחקר ברמה גבוהה. עם זאת מאחר שמנגנון הרכש מכוון לענות קודם כול על צורכי ההוראה, יש תחומים שבהם קיימת חפיפה בין הספריות האוניברסיטאיות. הדברים אמורים לא רק באשר לספרים נדפסים, אלא גם באשר לכתבי עת: אף שהספריות השונות (והספרייה הלאומית בכללן) מרבית עתה לרכוש כתבי עת דיגיטליים, גם כאן ניכרת תופעה של רכישה כפולה לצד חסרים. כדי לשמור על רמת מחקר גבוהה במדעי הרוח יש לפעול לכך שגם בתחומים קטנים, שמספר הלומדים והחוקרים בהם מועט, יוכלו החוקר או החוקרת לקיים חלק ניכר ממחקרם בארץ, כשהם נשענים על התשתית המקומית.

יש לקדם תכנון ארצי שיחלק את תחומי ההתמחות הספרייתיים בין האוניברסיטאות באופן שיעמיד תשתית מחקרית מתאימה לכל החוקרים והחוקרות בארץ בלי שיהיה צורך ברכישה כפולה. הדבר דורש איגום משאבים, תיאום בין-מוסדי ושיתופי פעולה רבים יותר. בעיקר בתחומים קטנים יש מקום למיקוד, להתמקצעות ולקביעת ספריות ייעודיות לתחום, שהגישה אליהן פתוחה והשימוש בהן זמין לחוקרים ולחוקרות מכל הארץ. לצורך זה יש, למשל, לוודא שתנאי הרכישה של כתבי עת ושל ספרים דיגיטליים

יאפשרו גם לחוקרים מאוניברסיטאות אחרות להשתמש בהם. תכנון ארצי כזה חייב לכלול לא רק את הספריות האוניברסיטאיות, אלא גם את הספרייה הלאומית, בהיותה תשתית לאומית מחקרית בעלת חשיבות רבה עבור האוניברסיטאות במדעי הרוח והחברה. תיאום מיטבי בין המוסדות להשכלה גבוהה בכל הנוגע לרכישת ספרים, כתבי עת מקוונים ובניית אוספים יחסוך הון רב למוסדות השונים וירחיב במידה ניכרת את היצע המקורות ואת הנגישות של חוקרות וחוקרים מרחבי הארץ ומחול"ל.

מומלץ שמענק המחקר לרכישת ציוד יאפשר לחוקרים צעירים ולחוקרים ב"אמצע הדרך" להשתמש בו לבניית תשתית ספרייתית תחומית אישית מתאימה, ושהקול הקורא יבהיר שאפשרות כזו קיימת. פנייה לכיוון מחקר חדש היא גם חלק ממסלול המחקר המקובל של חוקרים ותיקים. גם במקרה זה יש להחיל את תוכנית "מענקי ציוד אמצע הדרך" גם על מדעי הרוח, כדי לאפשר בניית תשתית ספרייתית מתאימה למחקר עדכני בתחום.

מאגרי מידע ודיגיטציה

בזכות תהליכי דיגיטציה מואצים עומדים היום לרשות החוקרים והחוקרות במדעי הרוח והחברה מאגרי מידע דיגיטליים רבים. מאגרים אלה מאפשרים גישה מכל מקום למקורות ראשוניים – כתבי יד, כתבי עת, או חומר ארכיוני – בארץ ובעולם. ריכוז החומר העצום במאגרים כאלה מאפשר הצלבה יעילה של מידע וניתוח נתונים. מאגרי מידע כאלה הם היום תשתית מחקרית ראשונה בחשיבותה.

השימוש באמצעים דיגיטליים למחקר במדעי הרוח הולך ומתרחב, ואף זכה לשם "מדעי הרוח הדיגיטליים" ("digital humanities"). עדיין קשה להעריך כיצד ישפיע השימוש בבניה מלאכותית על המחקר במדעי הרוח. לצד הזמינות של כלי מחקרי שיפוט ויזרז תהליכים מחקריים מסורתיים, מסתמן כיוון מבטיח שיאפשר, בשימוש נכון, דיון בשאלות חדשות ושינויים בפרדיגמה המחקרית.

דו"ח 2022 דן בהתרחבות השימוש במחשוב ובמאגרי מידע, והמליץ על חיזוק מסגרות ההכשרה האוניברסיטאית לחוקרים עתידיים במדעי הרוח הדיגיטליים. הצורך שעמד בבסיס ההמלצה רק הולך ומתגבר, וברור שיש להעניק לכך תשומת לב גדלה.

ואולם הדיגיטציה במדעי הרוח אינה רק מיומנות מחקר אישית. כמו לימוד השפות וכמו הספריות, גם היא תשתית מערכתית למחקר בתחומים השונים של מדעי הרוח. הדיגיטציה משמשת להקמת מאגרי מידע, לקיצור ולפישוט תהליכים של פענוח כתובות או כתבי יד, להעמדת מהדורות, להצלבת נתונים וניתוחם ועוד. עם התרחבות השימוש במחשוב ויצירת מאגרי מידע נוצר גוף ידע הולך וגדל, והצורך לנהלו באופן מושכל גדל אף הוא. היוזמות למחשוב או להקמת מאגרי מידע נתמכות על ידי גופים מממנים שונים, ומנוהלות על ידי חוקרים וחוקרות כחלק ממחקרם. כל יוזמה כזאת עומדת לעצמה, מופעלת על בסיס טכנולוגי עצמאי וקובעת בנפרד את דרך ריכוז תוצאות המחקר והגישה אליו. מידת התיאום והריכוז בין היוזמות השונות מעטה: המערך המחשובי שנבנה לצורך מחקר מסוים נשמר אצל החוקר או החוקרת בלבד, ולעיתים אינו נשמר כלל; וגם השיתוף בפירות המחקר אינו כלל-עולמי.

באוניברסיטאות קיימות כבר היום תשתיות למאגרי מידע ודיגיטציה, אך ככלל אין הן מותאמות דיין לצורכי מדעי הרוח. אפשר ונכון לעודד את המוסדות לספק שירותים אלה בצורה ריכוזית, ולערוך את ההתאמות הנדרשות למדעי הרוח. תמיכה במדעי הרוח הדיגיטליים צריכה לכלול דיגיטציה, ייעול תהליכי יצוא של חומר דיגיטלי, הרצת אלגוריתמים וניתוח נתונים. כמו כן יש לקבוע כיצד לשמר באופן מיטבי

את פירות המחקר, ומי ישמר את מאגרי המידע שנוצרו. בעבר הועלו הצעות לריכוז תהליך הדיגיטציה במדעי הרוח בידי גוף מרכזי, ולאגום תוצאות התהליך למאגר אחד. הצעה להקים מרכז ארצי למדעי הרוח הדיגיטליים הוכנה כבר ב־2015 בידי ד"ר סיני רוסינק (אז עמיתת בת־דוקטורט באקדמיה ע"ש פולונסקי בוון־ליר), אך לא קודמה; הצעה שהכינה הספרייה הלאומית בשנת 2023 נדחתה על ידי ות"ת בטענה שהספרייה איננה חלק מהאקדמיה.

מן הראוי לקדם את הקמתו של פרויקט אקדמי־לאומי חדש שבתקצוב מתאים ירכז את מהלכי הדיגיטציה במדעי הרוח, ייצור מאגר מרכזי של אלגוריתמים שבנו חוקרים בודדים, ובמידת האפשר (בהתחשב בתנאי מימון המחקר) ינגיש את פירות המחקר לקהילה האקדמית כולה. הספרייה הלאומית, שבה כבר נעשו מהלכים של איגום ותיאום בין פרויקטים דיגיטליים שונים, כאמור, יכולה להיות מקום מתאים למרכז כזה. כמו כן יש לפעול להרחבת שיתופי הפעולה עם אוניברסיטאות בעולם בכל הנוגע למדעי הרוח הדיגיטליים.

מחקר רב־תחומי או בין־תחומי

החלוקה לפקולטות בכלל, ולחוגים במדעי הרוח בפרט, אינה קובעת בהכרח את גבולות המחקר, אך המבנה המנהלי מקשה לעיתים על חוגים ופקולטות לשתף פעולה. כמו בתחומי המחקר שנבחנו לעיל, בפילוסופיה ובארכאולוגיה, מומלץ להציב את שיתוף הפעולה גבוה בסדרי הקדימויות של החוגים והפקולטות גם אם נדרשת התגמשות בדרישות למעבר ביניהן, להרחיב את התיאום בין הפקולטות ולפתח משאבים ייחודיים בצורה ריכוזית.

ברוב האוניברסיטאות בארץ קיימות פקולטות נפרדות למדעי הרוח ולמדעי החברה. במקומות רבים בעולם אין הפרדה כזאת, ומדעי הרוח והחברה נכללים יחד ב"פקולטה למדעי האדם" (או בשמות דומים). כך, למשל, באוניברסיטת בן־גוריון בנגב, וכך היה בעבר גם באוניברסיטה העברית. שיתופי הפעולה בין הפקולטות קטן, אף שלתחומי ידע אחדים (הגות מדינית, למשל) יש נציגות בכל אחת מהפקולטות. לכל אחד מהמבנים הארגוניים הללו יש יתרונות וחסרונות, ואיננו רואים סיבה להמליץ על איחוד במקום שהוחלט בו אחרת. עם זאת יש מקום לפעול להידוק שיתוף הפעולה במסגרות הקיימות. חלק מתשתיות המחקר (למשל, ספריות ומאגרי מידע) משמשות את החוקרים והחוקרות במדעי הרוח והחברה גם יחד, ושיתוף פעולה יאפשר ייעול ברכישה ובפיתוח של תשתיות אלה. כמו כן קורה לא פעם שסטודנט שהתחיל את דרכו באחת מהפקולטות ומבקש, לאחר התואר הראשון ואפילו השני, לשנות כיוון, מגלה שחסרים לו כלי המחקר הדרושים (כמו שפות או סטטיסטיקה) וששיטות המחקר שלמד אינן מתאימות. במצב הנוכחי המעבר בין מדעי הרוח למדעי החברה קשה ולעיתים בלתי אפשרי. יש מקום "להנמיך את החומות" בין שתי הפקולטות באופן שיאפשר גמישות רבה יותר במעבר ביניהן. אפשר לעשות זאת בבנייה של "שנת הסתגלות" לצורך לימוד שיטות מחקר ורכישת כלי המחקר הדרושים. הכשרת תלמידי מחקר שהתנסו בשתי הפקולטות, ושפת המחקר הן במדעי הרוח הן במדעי חברה אינה זרה להם, יכולה לסייע גם בפיתוח של שיתופי פעולה בין חוקרים בכירים, ולהניב מחקר רב פנים וחדשני.

המלצות

כיוול מודל המימון והתקצוב

מומלץ לכייל מחדש את מכלול ההערכה, התגמול והתקצוב של מדעי הרוח. כיוול כזה צריך להיעשות מתוך ראייה של הישגי המחקר במדעי הרוח; לבחון באמות המידה המתאימות למדעי הרוח את הדרכים הייחודיות שבהן הגיעו להישגים אלה; ולכוון לטפחם ולהרחיבם בתקצוב הולם. ההערכה צריכה להשכיל ולנצל את יתרונותיהן של שיטות ההערכה שונות, ולאפשר לבסס את התקצוב על הערכת איכות המשלבת בין מדדים כמותיים והערכת איכות ישירה:

- בטווח המידי עדיין כזה דורש שינוי בתקצובם של פרסומים בתחומים קטנים ובשפות שאינן אנגלית, ושינוי בהתייחסות למהדורות מוערות מחד גיסא ולמספרי ציטוטים מאידך גיסא.
- מומלץ להתאים את סעיף הזכייה בקרנות התחרותיות במודל התקצוב של ות"ת לדרך שתתגמל פעילות מדעית במדעי הרוח לפי קרטריונים שהם שונים מיתר התחומים.

פיתוח תשתיות מחקר

בכל הנוגע לפיתוח תשתיות של מדעי הרוח – הוראת שפות, ספריות, מאגרי מידע ודיגיטציה שיתוף הפעולה הבינאוניברסיטאי, הנחוץ לאיגום משאבים, ידרוש תכנון בראייה כלל-ארצית, תיאום והשקעה כספית. **יש צורך בהקמה של גופים בין-אוניברסיטאיים ייעודיים** לכל נושא, שיציעו **דרכי פעולה ויוזמות משותפות של מדעי הרוח**. לאחר גיבוש הצעות יוכל פורום תל"ם, או גוף ייעודי אחר, להיות פלטפורמה אפשרית להתנעת מהלכים כאלה ולקידומם:

- **גיבוש מתווה ארצי למסגרות ללימודי שפות מחקר**, שיבטיח את יכולתם של מדעי הרוח בישראל להמשיך ולהכשיר תלמידי מחקר וחוקרים במגוון השפות הנדרשות למחקר. על מתווה כזה להתגבש בשיתוף הפקולטות למדעי הרוח, הרשויות הלאומיות המתאימות ובראשן מל"גות"ת, ואגב ביסוס שיתוף פעולה בין המוסדות להשכלה גבוהה והקצאת מימון מתאים לנושא.
- קידום של **תכנון ארצי שיחלק את תחומי ההתמחות הספרייתיים בין האוניברסיטאות** באופן שיעמיד תשתית מחקרית מתאימה לכל החוקרים והחוקרות בארץ, גם בתחומי התמחות קטנים. הדבר דורש איגום משאבים, תיאום בין-מוסדי ושיתוף פעולה רבים יותר. תכנון ארצי כזה ראוי שיכלול את הספרייה הלאומית.
- מומלץ **שמענק המחקר** לרכישת ציוד יאפשר לחוקרים צעירים ולחוקרים "באמצע הדרך" להשתמש בו **לבניית תשתית ספרייתית תחומית** מתאימה.
- מן הראוי **לקדם את הקמתו של פרויקט אקדמי-לאומי חדש שבתקצוב מתאים ירכז את מהלכי הדיגיטציה במדעי הרוח**, ייצור מאגר מרכזי של אלגוריתמים שבנו חוקרים בודדים, ובמידת האפשר ינגיש את פירות המחקר לקהילה האקדמית כולה. הספרייה הלאומית יכולה להיות מקום מתאים למרכז כזה.

הידוק שיתופי הפעולה בין חוגי מדעי הרוח למדעי החברה

הנמכת החומות בין החוגים והפקולטות באופן שיאפשר גמישות רבה יותר במעבר ביניהן. שיתוף הפעולה והתיאום יוכל לתרום בפיתוח משאבים ייחודיים בצורה ריכוזית (למשל, ספריות וחלק ממאגרי המידע), ובעתיד אף יוכלו להניב מחקר רב פנים וחדשני. דרך אחת לעשות זאת היא בנייה של "שנת הסתגלות" שבה התלמידים יוכלו להשתלם בשיטות מחקר וכלי מחקר של התחום השני.